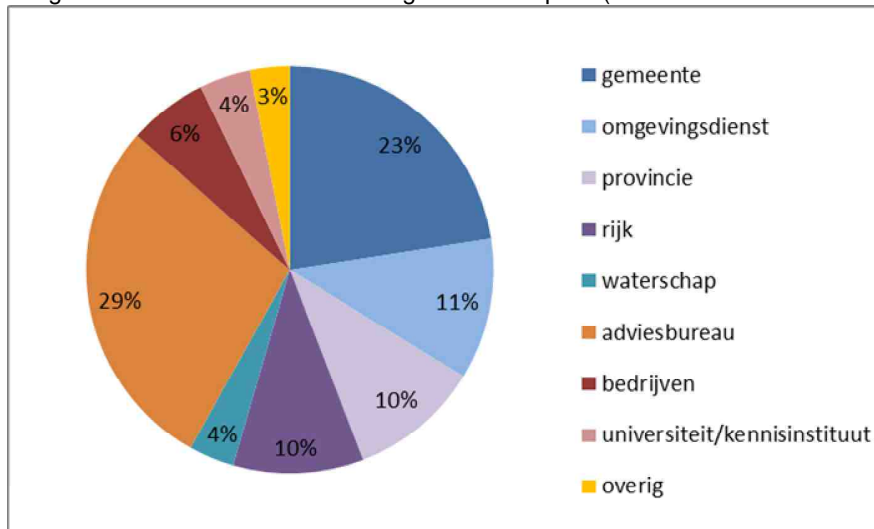

De nieuwe beleidsontwikkelingen ondergrond

Platform Bodembeheer Bijeenkomst 26 januari 2016, provinciehuis Zuid-Holland

Deze Platform Bodembeheer bijeenkomst over de nieuwe beleidsontwikkelingen in de ondergrond is bezocht door ruim 180 deelnemers. De deelnemers vormden een brede vertegenwoordiging uit de bodemsector, waarbij het grote aandeel adviesbureaus en gemeenten opviel (zie onderstaand overzicht).

De bijeenkomst

Binnen het bodemwerkveld spelen drie beleidsontwikkelingen waar de verschillende professionals de komende jaren direct of indirect mee te maken krijgen.

- 1) de Omgevingswet,
- 2) nationale Rijksstructuurvisie ondergrond en
- 3) het tweede bodemconvenant(2016-2020).

Tijdens de bijeenkomst werden de deelnemers geïnformeerd over wat de stand van zaken is en welke trajecten aan de gang zijn. De bijeenkomst ging in op de hoofdlijnen van de beleidsontwikkelingen en de betekenis daarvan voor het bodemwerkveld. Er was ruimschoots ruimte om in te gaan op de vragen die de deelnemers hadden over deze onderwerpen.

Dagprogramma:

tijd	Onderdeel	spreker
13:00	Welkom en programma door dagvoorzitter	dhr. Jos de Jong, Hoofd Bureau Ontwikkeling van de Afdeling Ruimte, Wonen en Bodem van de provincie Zuid Holland
13:10	De nieuwe beleidsontwikkelingen. Waaruit bestaan ze en wat betekent dat voor u. <ul style="list-style-type: none"> • Rijksstructuurvisie ondergrond • Omgevingswet • Bodemconvenant 	Gerd de Kruif (RWS en UP), Martin van Gelderen (IenM en omgevingswet) en Douwe Jonkers (IenM en STRONG)
13:40	De ondergrond als bron voor nieuwe economie in het Noorden van Nederland	Hilde Blank (directeur BVR ruimtelijke ontwikkeling, trekker advies Ruimtelijke ordening van de ondergrond SER Noord Nederland)
14:10	Vraagmuur: stel uw vragen aan de beleidsmakers over de nieuwe beleidsontwikkelingen	
14:40	Koffie/thee	

15:00	Parallele sessies Aan de slag in een gebied! Aan de hand van een casus gaan we kijken hoe het nieuwe beleid doorwerkt in het gebied met een bepaalde opgave.	Diverse sprekers
	- De warmterotonde door een bodembril	Tanja Haring en Frank Dorèl (Provincie Zuid-Holland)
	- Ruimtelijke ordening van de ondergrond Noord-Nederland	Hilde Blank (BVR), Herman Bloupot (SER NN), Sophie Moinier (Deltares)
	- De rol van het bodem- en watersysteem binnen een gebiedsgerichte aanpak	Remco de Boer (UP), Klaas van der Veen (RUD Drenthe) en Ron Nap (UP)
	- Spoed & de verborgen grondwaterwerkvoorraad (Oranje locaties): het borgen van gezamenlijke opgaves en ambities	René Smolders (UP), Erik Verhallen (UP), Peter Spring in 't Veld (Provincie Zuid-Holland)
	- Functies in het grondwater van Brabant	Douwe Jonkers (IenM/STRONG), Harke Tuinhof (gemeente Den Bosch), Linda Maring (Deltares)
	- Aan de slag met een omgevingsvisie	Martin van Gelderen (IenM), Margit Koesoemo Joedo (IenM), Maartje van Meeteren (Royal HaskoningDHV)
	- Concurrentie tussen functies in de ondergrond: kiezen of toch samen?	Astrid Slegers (UP) en Marco Vergeer (Royal HaskoningDHV)
16:15	Afsluiting	Dagvoorzitter Jos de Jong
16:30	Borrel	

Hieronder treft u een verslag van de bijeenkomst aan.

Opening en presentaties

Dagvoorzitter Jos de Jong, Hoofd Bureau Ontwikkeling van de Afdeling Ruimte, Wonen en Bodem van de provincie Zuid Holland, opent de bijeenkomst en heet iedereen welkom. Hij geeft aan dat het bodemwerkveld het druk heeft. Er is veel belangstelling voor bodem zowel in negatieve zin (aardbevingen Noord-Nederland) als in positieve zin (tuinders die gaan inzetten op bodemenergie). In "Binnenlands Bestuur" stond een stukje over de 9 pilots van gemeenten die een omgevingsvisie gaan maken. Dit geeft een goede aanzet voor een cultuurverandering: van sectoraal naar integraal. Het nieuwe ondergrondbeleid gaat dat faciliteren. Om deze beleidsontwikkelingen toe te lichten geeft Jos het woord aan Gerd de Kruif over het Uitvoeringsprogramma van het Bodemconvenant, Douwe Jonkers over de Rijkstructuurvisie ondergrond en het I&M-programma Bodem en Ondergronden Martin van Gelderen over bodem in de Omgevingswet.

Openingspresentatie De nieuwe beleidsontwikkelingen. Waaruit bestaan ze en wat betekent dat voor u.

Gerd de Kruif (RWS en UP), Douwe Jonkers (IenM en STRONG) en Martin van Gelderen (IenM en omgevingswet)

Martin van Gelderen leidt de gezamenlijke presentatie over de beleidsveranderingen in: De beleidsontwikkelingen gaan allemaal uit van maatschappelijke opgaven om de gebruikswaarde van de bodem te waarborgen en duurzaam gebruik te faciliteren. Daarbij staan drie onderwerpen centraal: voorkomen van verontreinigingen, ordenen en faciliteren van het gebruik van de bodem, en het aanpakken van historische verontreinigingen. Grondwater is daarbij een verbindend element.

Bodemconvenant

Gerd de Kruif vertelt vervolgens over het bodemconvenant. Allereerst een terugblik. In de eerste convenantperiode (2009-2015) stond het samenwerken centraal. Dat bleek goed te werken. De humane spoedlocaties zijn aangepakt en de overige spoedlocaties zijn geïdentificeerd en geprogrammeerd. Daarnaast is de gewenste beleidstransitie naar een duurzaam en efficiënt beheer en gebruik van de ondergrond en grondwater op gang gekomen. Voor de komende periode ligt er een grote opgave om de operatie spoed af te ronden en de transitie door te zetten zodat bodem en ondergrond integraal onderdeel worden van het omgevingsbeleid.

Gerd vertelt dat de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur de manier van werken binnen het UP heeft geëvalueerd. Zij concluderen dat het werkt! De rollen van diverse partijen zijn belangrijk, evenals eigenaarschap van opgaven. Voor de komende periode (2016-2020) zijn er twee convenanten gesloten: één tussen de overheden en één tussen Rijk en bedrijfsleven. In beide convenanten is afgesproken samen verder te gaan met de uitvoering van het bodembeleid. De bouwblokken zijn: 1. Verbreding in de praktijk, 2. Spoedoperatie en gebiedsgerichte aanpak van grondwaterverontreinigingen, oranje gebieden, 3. Specifieke onderwerpen: waterbodems, diffuse verontreinigingen, nieuwe bedreigingen, nazorg, stortplaatsen, "warme overdracht", 4. Criteria voor extra financiële middelen, 5. Kennis, 6. Informatiebeheer, 7. Communicatie en 8. Programmering, monitoring en rapportage.

Het optreden van Gerd op dit Platform Bodembeheer is het laatste publieke optreden van Gerd als programmadirecteur. Hij is inmiddels bij I&M gestart met zijn werkzaamheden voor het implementeren van de Omgevingswet. Vanaf 1 januari 2016 heeft Gerd zijn werkzaamheden overgedragen aan Corné Nijburg.

Rijkstructuurvisie ondergrond

Douwe Jonkers vertelt over de Rijkstructuurvisie en over het brede I&M-programma Bodem en Ondergrond. In de Rijkstructuurvisie zijn zaken als mijnbouw, geothermie en drinkwatergebieden opgenomen. Het jaar 2050 is daarbij als punt op de horizon genomen: hoe ziet ons land er dan uit en wat is nodig? Grondwater is daarbij geïdentificeerd als onderwerp wat alles samenbrengt. Douwe geeft aan dat in de tweede helft van februari / maart 2016 het conceptontwerp van de structuurvisie gereed zal zijn en het rond de zomer aan de Tweede Kamer wordt aangeboden. Daarna kan het bredere programma STRONG verder. In het voorjaar organiseert het ministerie gesprekken over de structuurvisie.

De uitvoeringsprogramma's van het bodemconvenant en de Rijkstructuurvisie gaan samen aan het werk. Daarbij staat de vraag: "waarom doen we iets?" centraal. Daarom wordt uitgegaan van maatschappelijke opgaven: klimaatadaptatie (tijdelijke opslag van regenwater), drink- & industriewatervoorziening, riolering, energie (WKO open/gesloten, geothermie), bodemverontreinigingen, stedelijke grondwaterpeilbeheer (kruipruimtes, funderingen), archeologische waarden en bodemdaling. Ook wordt, samen met de gemeenten, provincies en waterschappen, invulling gegeven aan gemeentelijke grondwaterzorgplichten: afvalwater, hemelwater, grondwaterbeheer. En moet duidelijk worden gemaakt wat de gemeente wel/niet doet en wat van burgers en bedrijven wordt verwacht.

Als voorbeeld vertelt Douwe over Delfland. Hier gebeurt veel er zijn erg veel projecten die in de ondergrond plaatsvinden, maar er is (nog) weinig interactie terwijl grondwater niet stopt bij projectgrenzen. Het stroomt en verbindt. Speerpunten in de discussie zijn: bewust omgaan met veiligheid en risico's; balans zoeken tussen bescherming en benutten; onnodige vervuiling voorkomen en een risicobenadering toepassen. Bovendien is er aandacht voor functiecombinaties, zoals geothermie en WKO, grondwater voor drink- en industriewater, gebiedsgericht beheer van bodemverontreinigingen en (duurzame) landbouw.

Volgens Douwe biedt de Omgevingswet en haar instrumenten kansen. Bijvoorbeeld door in de Omgevingsvisie een grondwaterparagraaf als verbindend element op te nemen. De uitvoering moet ook in samenhang en waarbij iedereen de juiste rol pakt: gebiedsdossiers en greendeals zijn daarbij nuttige instrumenten.

Bodem in de Omgevingswet

Martin van Gelderen sluit de gezamenlijke presentatie af met het verhaal over hoe bodem in de Omgevingswet terecht komt. Hij vertelt dat alle sectorale wetgeving ten aanzien van de leefomgeving wordt opgenomen in de Omgevingswet. Doel is om de wet- en regelgeving te vereenvoudigen. De Wet bodembescherming en haar AMvB's één van die sectorale wetten. Hoewel de wet niet één op één over gaat in de Omgevingswet betekent dat niet dat het minder belangrijk is. Ook hier weer zijn maatschappelijke opgaven leidend in ruimtelijke beslissingen. De Omgevingswet werkt met algemene regels en vergunningen en de overheid kan maatregelen nemen op basis van een programma.

Martin eindigt met de constatering dat de Omgevingswet nu bij de Eerste Kamer ligt. Bodem zal daar door middel van een Aanvullingswet in worden geplaatst. De komende tijd wordt gewerkt aan een AMvB voor de verdere invulling van de bodemwetgeving. De Aanvullingswet voor bodem treedt tegelijkertijd met de omgevingswet in werking (2018). In maart / april 2016 gaat deze in consultatie en kan iedereen daarop reageren.

Presentatie De ondergrond als bron voor nieuwe economie in het Noorden van Nederland

Hilde Blank (directeur BVR ruimtelijke ontwikkeling, trekker advies Ruimtelijke ordening van de ondergrond SER Noord Nederland)

Hilde vraagt wie in de zaal “haar wereld” kent, oftewel die van de ruimtelijke ordening. Slechts een handjevol mensen gaf aan uit het RO-werkveld te komen.

Hilde geeft aan dat door het combineren van werelden wat te winnen is. RO kijkt hoe een bijdrage aan de economie en maatschappij geleverd kan worden en kan daardoor een brug tussen werelden slaan.

Het jaar 2015 was zowel het Jaar van de Ruimte als het Jaar van de bodem. Hilde vertelt dat er is nagedacht over de integrale onderwerpen voor de Omgevingswet. Minister Schultz heeft omgevingskwaliteit hoog op de agenda gezet en vanuit daar is het “O”-team aan de slag gegaan om te verkennen wat mogelijk is (www.oteam.nl). Hilde is één van de drie adviseurs van dat team.

Het gaat om complexe situaties waar extra hulp nodig is. Als voorbeeld noemt Hilde het label “brainport” van de stad Eindhoven en de wijze waarop dat label terugkomt in een nieuw ontwerp van het treinstation van Eindhoven. Ze laat zien dat beelden helpen om zo’n verandering in beweging te krijgen.

Bij de SER Noord-Nederland, waar Hilde op persoonlijke titel lid van de Raad is, kwam de vraag omhoog: Wat kun je met de ondergrond? Hilde is trekker van de adviescommissie van Ruimtelijke Ordening van de Ondergrond, die bezig is met de relatie tussen boven- en ondergrond en hoe dit een rol van betekenis aan de ondergrond gegeven kan geven. Er is veel kennis van de ondergrond, maar hoe is dit toepasbaar? Dat is complex. Met de adviesraad is gekeken naar verschillende trends in de ondergrond en kansen. Er kwamen drie invalshoeken naar voren: maak kennis over de ondergrond toepasbaar, kijk breder naar boven- en ondergrond en kijk op een andere manier naar de materie: wat komt ten goede aan het Noorden en wat kan men zelf doen? In een van de workshops later in het programma ging een groep onder leiding van Hilde hiermee verder.

De dagvoorzitter Jos de Jong sluit de plenaire presentaties af en nodigt de deelnemers uit om hun vragen te stellen bij de vraagmuur en vervolgens een van de parallelle sessies te bezoeken.

Plenaire presentaties zijn te vinden op www.platformbodembeheer.nl onder [archief](#).

Dagvoorzitter Jos de Jong

Douwe Jonkers

Hilde Blank

De Vraagmuur

Bij de "vraagmuur" stellen de deelnemers hun vragen over de beleidsontwikkelingen. Hieronder staan de vragen die zijn ingeleverd met de antwoorden.

STRONG

Vraag	Antwoord
Bij KWO wordt bij onderzoek wel naar mobiele verontreiniging gekeken, maar t.a.v. immobiele verontreiniging niet (met name in de bovenlaag). Probleem is dat je bij het aanbrengen van de installatie niet weet of je in ernstige verontreinigingen werkt.	Er wordt aan gewerkt om informatie over de aanwezigheid van bodemverontreinigingen beter toegankelijk te maken. Bijvoorbeeld (op termijn) via de Basisregistratie Ondergrond (BRO) en (op kortere termijn) via het BIDON (een initiatief met het bedrijfsleven).
Wie is eigenaar van het grondwater? Is er een vangnet principe?	De taken en bevoegdheden met betrekking tot grondwater zijn (voor niet ingewijden) ingewikkeld verdeeld. Onder meer via de omgevingswet (memorie van toelichting) wordt dit verduidelijkt. Het is de inzet van alle overheden om de samenwerking op het gebied van grondwater te verbeteren, bijvoorbeeld door elkaar sneller en eerder te betrekken. De verplichting aan Rijk, provincies en gemeenten om omgevingsvisies op te stellen biedt daarbij kansen om duidelijk te maken wat gemeenten zelf doen en wat ze van bedrijven en burgers verwachten.
Is er ruimte voor de ecologische functie van de ondergrond bij ander (humaan) gebruik. Hoe kan die gemaakt / bewaakt worden?	Naast aandacht voor natuur en landschappelijke waarden wordt in STRONG aandacht gegeven aan ecosysteemdiensten en worden de (potentiële) effecten van ondergronds gebruik op ecosysteemdiensten in beeld gebracht.
Is het nodig om de burger meer bewust te maken van het bestaan van het grondwater.	Dat lijkt zinnig. Ook om duidelijk te maken wat burgers ten aanzien van grondwater – zoals bijvoorbeeld het peilbeheer in relatie tot natte kruipruimtes en kelders of het optreden van paalrot – van overheden mogen verwachten en wat er van hen zelf wordt verwacht.
Horen we nog wat over de scenario-analyse?	Natuurlijk als de uitkomsten van de planMER formeel worden gepubliceerd (naar verwachting rond de zomer). Vooruitlopend daarop wordt een 'executive summary' opgesteld waarin de hoofdlijnen van de analyses en uitkomsten worden beschreven. Deze samenvatting wordt gebruikt ter ondersteuning van gesprekken in regio's die in de maand maart gehouden gaan worden.
Maken provincies hun eigen structuurvisies? Waar/hoe/wanneer?	Provincies maken in elk geval eigen omgevingsvisies. Het lijkt logische om daarin ook aandacht te besteden aan de ondergrond. Of provincies daarnaast een structuurvisie voor om de ondergrond opstellen is aan hen.
Communicatie landsbreed over...	Begin februari verschijnt de eerste Nieuwsbrief STRONG. Het is de bedoeling om deze periodiek (ca. maandelijks) te versturen.

Omgevingswet

Vraag	Antwoord
Weten wij zeker dat de wensen van zakelijke partijen goed zijn vormgegeven? D.w.z. boeren, drinkwaterbedrijven, industrie, energieproducten,	Zakelijke partijen worden in het voortraject m.n. betrokken via VNO-NCW/MKB-NL. Daarnaast zijn er contacten met andere organisaties op basis van het

aannemers, adviseurs, mijnbouw etc.	onderwerp. Tijdens de consultatie kan iedereen reageren.
Worden ook jonge mensen betrokken in het vormen van de OW? De wet moet nog decennia mee, dus een draagvlak onder de jonge professionals is zeer belangrijk.	Vanuit bodem is hier geen specifieke actie op. Iedereen mag mee doen en zijn/haar mening geven, jong en oud. Bij de totstandkoming van de Ow is onder meer gebruik gemaakt van het netwerk Jong Leefomgeving
In hoeverre wordt in de nieuwe bodemregelgeving rekening gehouden met specifieke wensen en eisen voor werken aan de ondergrondse infrastructuur, d.w.z. kabels en leidingen. De huidige wbb regelgeving is niet passend.	Voor K&L zijn geen grote wijzingen voorzien t.a.v. huidig BUS en Bbk. Via het implementatieteam van Bbk horen we graag suggesties voor verbeteringen.
Hoe voorkom je dat gemeenten bij de omgevingsvisie en programma's komen op afwijkende "normen", "normenstelsels" voor de lokale invulling. Als Omgevingsdienst wordt het dan lastig toetsen en als initiatiefnemer in meerdere gemeenten wordt je er ook niet blij van.	Gemeenten krijgen binnen grenzen de vrijheid zelf normen te stellen. Dat is echter geen verplichting. Net als nu ook gemeenten bij dezelfde OD soms een gezamenlijke bodemnota maken, kunnen ze dat straks ook onder de Ow.
Hoe voorkom je dat gemeenten elkaar beconcurreren in een race naar de Bottom, dan wel de knikkende knieën van de wethouder die als het puntje bij paaltje komt tocht afwijkt van eigen regels.	In het politieke bestuur worden altijd afwegingen gemaakt, dat geldt op alle overheidslagen. De controle hierop vindt op democratische wijze plaats. Buurgemeenten kunnen natuurlijk altijd een afspraak voor gezamenlijk beleid maken om onderlinge concurrentie tegen te gaan.
Minder detail = meer interpretatie = meer discussie? <ul style="list-style-type: none"> • Hoe past de ontwikkeling van de WBB naar omgevingswet binnen internationale kaders? • C.q. Vindt daar eenzelfde ontwikkeling plaats? 	Met de Omgevingswet zullen alle EU richtlijnen die door de huidige regels worden geïmplementeerd opnieuw moeten worden vertaald in nationale regelgeving. Op Europees niveau staat "better regulation" behoorlijk in de schijnwerpers. Op termijn zou dat kunnen leiden tot eenvoudigere EU regels.
Wat zijn de sociale oplossingen? Het proces van samenwerken op de werkvloer. Dit gaat niet vanzelf: <ul style="list-style-type: none"> - ondersteuning? - procesbegeleiding? 	Bij de implementatie van de Omgevingswet is hier zeker aandacht voor. Bodem is hier tot nu toe niet bij aangesloten, daar werken we dit jaar aan.
Hoe wordt de omgevingswet gekoppeld aan Europese wetgeving en wat is de impact op bodem/water? Bijvoorbeeld positionering van nitraat.	Met de Omgevingswet zullen alle EU richtlijnen die door de huidige regels worden geïmplementeerd opnieuw moeten worden vertaald in nationale regelgeving. Dit zal op een gelijkwaardige wijze gebeuren.

Aan de slag met de vraagmuur

Convenant Bodem en Ondergrond

Vraag	Antwoord
Kan de manier van samenwerking gemeenten/provincies/rijk op het gebied van bodemsanering internationaal worden uitgedragen? Ook andere convenanten?	Ja, partijen zijn blij met het succes van deze samenwerking en daarmee is het voor de hand liggend om dat uit te dragen als te kansen zich daarvoor aandienen. Betrek daarbij dan ook de door nsob uitgevoerde evaluatie. Of ook andere convenanten zich hiervoor lenen kan ik zo niet beoordelen. Het lijkt me logisch omdat zo mogelijk wel te doen..
Wat gebeurt er met de KRW-gevallen?	KRW locaties zijn onderdeel van de spoedoperatie en worden conform de afspraken in het convenant opgehaald en waar nodig beschikt. In de komende jaarlijkse monitoring zal hier gericht aandacht voor zijn.
Komt er een verdringingsvolgorde in STRONG zoals wij die ook voor oppervlakte water hebben?	Nee, dat is niet de insteek. Wel is er sprake van een redeneerlijn die wordt gevolgd waarbij het optreden van urgentie (er is sprake van nut en noodzaak) en schaarste (een activiteit is wenselijk op een bepaalde plek en er is geen uitwijkmogelijkheid naar een ander gebied) belangrijke aspecten zijn. Daarbij kijken we eerst goed (3D) of er echt sprake is van ruimtelijke overlap of dat functies (in de diepte) van elkaar gescheiden zijn, bij overlap kijken we vervolgens of het mogelijk is om activiteiten te combineren - zo nodig met aanvullende, bijvoorbeeld technische voorschriften. Ook kijken we of activiteiten in de tijd gescheiden kunnen worden (eerst dit, dan dat).
Hoe ga je bodemconvenant en STRONG uitvoering versterken?	We willen de uitvoering van het STRONG Programma Bodem en Ondergrond versterken via een Uitvoeringsprogramma. Dat UP-STRONG moet één samenhangend geheel gaan vormen van het UP van het Bodemconvenant. Op dit moment overleggen Rijk en decentrale overheden over de wijze waarop dit, bijvoorbeeld met kwartiermakers, een impuls gegeven kan worden en hoe het bedrijfsleven hierbij kan aansluiten en haar rol kan pakken.
Verbreding bodem. Zwaarder ingezet in tweede bodemconvenant dan in de eerste?	ja, zie de afspraken. Belangrijk aandachtspunt blijft echter wel het verder brengen van de spoedoperatie
Gaan alle partijen echt meedoen? (eigenaarschap)	Dat is natuurlijk absoluut de bedoeling.
Oranje locaties, wat kan ik er mee (het is niet spoedeisend) en de meesten zijn al beschikt. / Wat moeten we doen met de oranje locaties?	Zie hiervoor het verslagje dat van de betreffende sessie is gemaakt. Maak ook gebruik van de uitnodiging om bij vragen hierover contact op te nemen met provincie en/of UP. Voor gemeentes is er verder nog de mogelijkheid om aan te sluiten op Romnetwerk, werkgroep bodem.
Oppervlaktewater hebben wij niet gehoord. Als wij verder gaan met "man made" acties om het grondwater en de bodem te verpesten dan krijgt de bodem geen kans om op NATUURLIJKE wijze te herstellen. Delfland doet verslag dat elk jaar nieuwe verontreinigingen in oppervlakte zitten en al meer dan 10 jaar geen verbetering is . Delfland onttrekt grote hoeveelheden water vij spoortunnel Delft (ook A4-A2)	Prima oproep. Met het aanbrengen van samenhang tussen alle activiteiten in bodem en ondergrond, bijvoorbeeld door grondwater daarbij als verbindend element in beschouwing te nemen, zijn we er nog niet. Het zou goed kunnen door dit uit te breiden met de interactie grond- en oppervlaktewater – het is immers één samenhangend watersysteem!

<p>en daardoor komt Noordzeewater binnen. Waarom dweilen wij met de kraan open? Graag daden op korte termijn! Het kan. we care. we can!</p>	
<p>Wat is de relatie tussen de 2 convenanten? Hoe zorgen we ervoor dat het bedrijfsleven meedoet?</p>	<p>Afgelopen periode is er door alle partijen fors geïnvesteerd in een nog betere samenwerking. Direct resultaat daarvan is dat er een gezamenlijk convenant tussen bedrijfsleven-Rijksoverheid tot stand gekomen is. Het bedrijfsleven zit nu in het uitvoeringsprogramma en is daarmee mede verantwoordelijk voor de resultaten van de beide convenanten. Komende tijd wordt er verder geïnvesteerd in het agenderen van de opgaves, en het aanpakken van problemen. Het gezamenlijk erkende belang van het grondwater speelt hierin een centrale rol.</p>

Parallele sessies

De warmterotonde door een bodembril

Tanja Haring en Frank Dorèl (Provincie Zuid-Holland)

Naar aanleiding van de presentatie werd er door de deelnemers over de volgende stellingen gediscussieerd:

1. Aardwarmtereserves moeten zo optimaal mogelijk worden gebruikt; daarom dient het proces meer aanbod-gestuurd te worden, zodat op de meest optimale locaties gaat worden geboord. De deelnemers waren het hiermee eens. De vraaggerichtheid van het huidige systeem leidt er toe dat de aardwarmte-reserves in Zuid-Holland nog onvoldoende worden benut. Op de kaart met een overzicht van vraag en potentieel wordt duidelijk dat in de gebieden waar het potentieel het hoogste is, niet of nauwelijks aardwarmte wordt gewonnen.
2. Provincies moeten de vergunningverlening voor aardwarmtewinning van het Rijk overnemen, waarbij Gemeentes een stevige adviesrol krijgen. Dit hoeft volgens de deelnemers niet per sé. Als in de procedure ook de decentrale ruimtelijke belangen (incl. een goede benutting) worden meegewogen, kan de vergunningverlening ook bij het Rijk blijven. Wel is duidelijk, dat de Mijnbouwwet moet worden veranderd, zodat de provincies en gemeentes een zwaardere adviesrol krijgen en hun ruimtelijke belangen mee kunnen worden gewogen. Beschikbaarheid van kennis voor met name gemeentes is hierbij wel een aandachtspunt.
3. Omdat in de echt diepe ondergrond geen ecosysteem meer aanwezig is, hoeven hier geen effecten te worden tegengegaan. Hoe ondieper in de ondergrond, hoe belangrijker de ecosystemen en hun diensten, hoe scherper de regelgeving. De deelnemers waren het hier mee eens. Wel werd opgemerkt, dat je voor ingrepen in de diepe ondergrond sowieso door de ondiepe ondergrond heen moet, dus dat je bij die ingrepen de ondiepe ondergrond ook moet beschermen tegen ongewenste effecten. De vraag is of alle ongewenste effecten, zeker in geval van fracking, op dit moment al bekend zijn.
4. De huidige lage energieprijzen en de accijnskorting voor de glastuinbouw staan de rentabiliteit van de Warmterotonde in de weg. De deelnemers waren het hier mee eens. Er werd opgemerkt dat dit voor alle initiatieven op het gebied van duurzame energie geldt (bijvoorbeeld LNG-transport). Ook werd geconcludeerd dat daarom voor grote energieprojecten als de Warmterotonde, een bijdrage van de rijksoverheid onmisbaar is geworden. Bij de huidige businesscase zal het bedrijfsleven minder genegen zijn om grote investeringen te doen.
5. Omgevingswet en STRONG dragen bij tot een beter gebruik van geothermie. Voor de Omgevingswet zou dit kunnen, als decentrale overheden in hun omgevingsvisie regels voor een beter gebruik van geothermie opnemen. Door een goede integrale omgevingsvisie op te stellen wordt voorkomen dat cowboy-toestanden ontstaan en degene die het "eerst komt" ook het "eerst mag pompen". Ook voor het programma bodem & ondergrond (STRONG) zou dit kunnen, als de voorziene afwegingssystematiek voor functies in de ondergrond met alle spelende belangen rekening gaat houden. De bijbehorende presentatie is te vinden op www.platformbodembeheer.nl onder [archief](#).

Ruimtelijke ordening van de ondergrond Noord-Nederland

Hilde Blank (BVR), Herman Bloupot (SER NN), Sophie Moinier (Deltares)

Binnen de nieuwe omgevingswet staat integraliteit en samenhang centraal, samen met minder regels en meer ruimte voor initiatiefnemers. De ondergrond wordt straks ook direct meegenomen in de omgevingswet. Een mooie aanleiding om te verkennen wat de relatie is tussen de ondergrond en de bovengrond en of de ondergrond een bron kan zijn voor nieuwe economie. Dat laatste staat centraal in een advies dat de SER raad Noord Nederland aan het voorbereiden is. De ondergrond is in het noorden een actueel en gevoelig thema. Zou indertijd met de kennis van de ondergrond voorkomen kunnen worden dat er nu veel woningen schade hebben door de aardbevingen? Zou de planning van de bovengrond anders zijn gegaan? Hoe kan kennis over de ondergrond meer ten nutte worden gebracht van het noorden zelf en leidt dat tot nieuwe economieën, kennisontwikkeling, etc? Een vraagstuk dat tijdens de sessie centraal staat.

Tijdens de sessie werd de groep opgesplitst in 3 sub-groepjes. In 3 snelle rondes werd gebrainstormd over de mogelijkheden voor nieuwe economieën. Er kwam een groot aantal ideeën naar voren, zoals:

- Het aardbeving-bestendig maken van gebouwen, vergezeld door het opzetten van een Europees expertise centrum
- CO₂ opslag in de ondergrond (veen).
- Door het anders inrichten van de landbouw kansen creëren voor nieuwe economie. Doel hierbij moet zijn om het systeem beter in kaart te brengen op basis hiervan nieuwe landbouwmethoden te ontwikkelen waarbij zo min mogelijk externe stoffen hoeven worden ingebracht.
- De aanwezigheid van zout water beter benutten. Meebewegen met de dynamiek (haal het zoute water "naar binnen") of maak zoet water of energie uit zout water (d.m.v. het potentiaalverschil). Ook liggen er kansen voor zilte landbouw in brak of zout water.
- Koppeling bovengrond ondergrond. Warmtebronnen in de ondergrond, koppeling aan bv kassengebied. Functies plaatsen waar warmte aanwezig is.

Tijdens de 2^e en 3^e ronde werd gediscussieerd over welke partijen er nodig zijn en over hoe dit alles in beweging kan worden gebracht. Iedereen is nodig, van lokale bevolking tot overheid en grote bedrijven. Het idee ontstond voor de oprichting van een soort "Club van Rome"; een nieuwe groep partijen met zeggenschap en visie. Er moet een partij (of een groep van partijen) zijn die het initiatief neemt tot het opstarten van nieuwe ontwikkelingen. Ook is het belangrijk dat verschillende sectoren met elkaar verbonden worden; hierdoor ontstaan kansen. Om dit mogelijk te maken zijn zowel bedrijven als kennispartners nodig. Ook is het van groot belang dat de lokale bevolking betrokken wordt. Zij kennen het gebied goed en kunnen zo van grote meerwaarde zijn. Op dit moment is de tendens dat het lijkt alsof een top-down benadering niet meer mag, waardoor het tegenovergestelde gebeurt en het initiatief volledig bij de burger komt te liggen. Echter, niet alles uit het verleden is slecht en er zijn ook goede voorbeelden te vinden. Soms is een visie van bovenaf nodig als kader waarbinnen initiatieven tot wasdom komen. Leer van waar het goed is gegaan, kijk waar de energie zit van mensen en probeer deze zo goed mogelijk te benutten.

De rol van het bodem- en watersysteem binnen een gebiedsgerichte aanpak

Remco de Boer (UP), Klaas van der Veen (RUD Drenthe) en Ron Nap (UP)

Welkom op pompstation Hoogeveen!

Over de rol van het bodem- en watersysteem binnen een gebiedsgerichte aanpak in Hoogeveen

De opgaven en ambities ten aanzien van grondwater in Hoogeveen zijn niet gering. Belangrijke ambities betreffen de aantrekkelijkheid van de stad, verbeteren van de ruimtelijke kwaliteit. Daarnaast speelt de economische aantrekkelijkheid een rol. Voor veel bedrijven in Nederland is de beschikbaarheid van grondwater van een goede kwaliteit een belangrijke vestigingsvoorwaarde. Tegelijkertijd heeft men te maken met erfenissen uit het verleden in de vorm van grondwaterverontreinigingen en wijken waar sprake is van wateroverlast.

In spelvorm hebben de aanwezigen kennis kunnen maken met de casus Hoogeveen en kunnen ervaren hoe belangen, opgaven en ambities in een gebied elkaar raken. De zoektocht naar samenwerkingsmogelijkheden tussen de verschillende rollen binnen het gebied gaf uiteindelijk verrassende oplossingsrichtingen met het bodem- en watersysteem als basis.

Bovenbeschreven proces is echter niet vanzelfsprekend. Daarom worden de volgende leerpunten/aandachtspunten meegegeven aan de beleidstrajecten:

- Het helpt als partijen in gebiedsprocessen vooraf duidelijk hun positie en belangen aangeven. Combineer dit met een aanbieding vanuit diezelfde partij naar zijn gebiedspartners¹;
 - Wie neemt de rol van regisseur op zich? Het is niet vanzelfsprekend dat er een partij opstaat die het initiatief oppakt;
 - In het geval van Hoogeveen hielp het dat er een onafhankelijke partij was in de vorm van de RUD Drenthe;
 - Samenwerking vraagt ook dat partijen de ruimte krijgen om (met elkaar) te experimenteren;
- De bijbehorende presentatie is te vinden op www.platformbodembeheer.nl onder [archief](#).

Spoed & de verborgen grondwater-werkvoorraad (Oranje locaties): het borgen van gezamenlijke opgaves en ambities

René Smolders (UP), Erik Verhallen (UP), Peter Spring in 't Veld (Provincie Zuid-Holland)

Met de inwerkingtreding van de Omgevingswet in 2018 en de afspraken uit het in 2016 gestarte Convenant Bodem en Ondergrond is een vervolgstap gezet naar een bodembeleid dat wordt gedomineerd door bodembeheer. In dat gedecentraliseerde beheerbeleid speelt het grondwater een steeds grotere en verbindende rol van betekenis voor de maatschappelijke opgaven waar partijen voor aan de lat staan. Denk aan klimaatverandering, duurzaamheidsambities, energiedoelstellingen etc.

Het is daarom van belang om juist nu tot gezamenlijke grondwateropgaves en ambities te komen en van daaruit ook te bezien of en hoe het huidige Wbb instrumentarium daarvoor nog ingezet kan worden, dan wel dat gekozen wordt voor OW condities. Vanaf 2020 zijn er, behoudens de Kader Richtlijn Water, vanuit de Rijksoverheid namelijk geen financiële middelen of instrumenten meer om eigenaren juridisch aan te spreken voor grondwaterverontreinigingen.

Het overgangsrecht biedt tot 2018 echter nog de mogelijkheid om onder het regime van de Wet Bodembescherming nog wel een reservering te maken voor de latere aanpak van het grondwater.

Het doel is om (vanuit bodem) te hebben bereikt dat:

- a) in 2020, de grondwaterkwaliteit geschikt is voor de functie;
- b) er in 2018 een goede gedecentraliseerde overdracht heeft plaats gevonden: de juiste opgaves & ambities zijn gezamenlijk bepaald
- c) in 2018 de Wbb daartoe is ingezet op zinvolle plaatsen

Doel van de workshop was om gezien het bovenstaande, een “warme overdracht” van taken te agenderen en de discussie daarover op gang te brengen. Daarvoor is het noodzakelijk dat vooral tussen provincies en niet Wbb bevoegde gemeenten maar ook met Waterschappen, (consumptie)waterwinners en derden, de inhoudelijke uitwisseling op gang moet komen over de concrete opgaves en ambities ten aanzien van het grondwater. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om de oranje locaties/gebieden uit het convenant: de verborgen gw werkvoorraad. Met PZH als casus, zijn aanwezigen uitgedaagd om het vanuit toegewezen rollen te benaderen. Conclusie in deze middag was dat de toekomstige risicodragers inzicht moeten krijgen in de problematiek en tegelijkertijd willen/kunnen de huidige taakverantwoordelijken niet op voorhand per definitie alle probleemlocaties binnen het overgangsrecht gaan stoppen. Ook onduidelijkheid met betrekking tot de mogelijkheden van het overgangsrecht werd genoemd, evenals dat het hebben van een beschikking geen garantie is dat de locatie ook wordt aangepakt. Het aanvliegen vanuit een denkbeeldige andere rol was zinvol en bevestigde het belang van het onderwerp warme overdracht. Het verder agenderen en uitwisselen van kennis daarover werd gezien als belangrijke voorwaarde. De aanwezigen hebben in het overleg ook het aanbod gehad om bij vragen contact op te nemen met de provincie en/of het UP.

De bijbehorende presentatie is te vinden op www.platformbodembeheer.nl onder [archief](#).

¹ Ter illustratie voorbeeld uit rollenspel: Drinkwaterbedrijf wil blijven zitten waar ze zitten en is van mening dat het opruimen van de verontreinigen de rol van het bevoegd gezag is (standpunt). Daartegenover stellen zij echter het aanbod om het bedrijf in zijn activiteiten beter in te passen m.b.t doelstellingen van de stad. Een bijdrage te leveren aan functiecombinaties m.b.t. verbeteren peilbeheer o.b.v. een betere doorstroming van het oppervlakte water en ook aan de duurzame energie doelstelling door de inzet van de temperatuur van opgepompt drinkwater (drinkwater wordt daardoor gekoeld) is zeer denkbaar en uitvoerbaar.

Sessie Aan de slag met een omgevingsvisie

Sessie Spoed & de verborgen grondwater-
 werkvoorraad

Functies in het grondwater van Brabant – de greendeal

Douwe Jonkers (IenM/STRONG), Harke Tuinhof (gemeente Den Bosch), Linda Maring (Deltares)

In deze sessie wordt bekeken hoe partijen kunnen samenwerken om verschillende functies in het grondwater te combineren en beschermen. Dit gebeurde aan de hand van een aantal rollen met belangen. Doel was om tot een 'green deal' te komen met de verschillende partijen. Hieronder zijn de uitkomsten van de discussie weergegeven:

- **De gemeente:** staat voor 1) gunstig vestigingsklimaat voor bedrijven. Schoon grondwater is daarbij een belangrijke factor. 2) CO₂ neutraal 2040, dus stimulering bodemenergie. De gemeente wil graag meerdere functies en belangen in het gebied combineren.
- De **levensmiddelenindustrie:** Elk jaar wordt door een aantal grote levensmiddelenindustrieën grondwater onttrokken. Ook zij hebben belang bij schoon drinkwater. Dat is ook voor het imago erg van belang. Ook al is het grondwater te reinigen, dan zijn verontreinigingen een smet op het imago van schoon en fris en lekker grondwater wat wordt ingezet. De levensmiddelenindustrie vraagt zich in de casus af of de nieuwe wetten voldoende het schone drinkwater beschermen! Daarbij kijken ze naar gemeente en provincie, maar zijn ze ook zelf bereid om regie te nemen op grondwaterbeheer in hun werkgebied. Daarbij willen ze de verantwoordelijk voor goede grondwaterkwaliteit van de provincie overnemen (budget moet daarbij ook beschikbaar worden gemaakt). Ze pakken dan de grondwaterverontreinigingen aan en spreken vervuilers aan in het gebied. Dit past goed bij de manier van werken in het bodemconvenant
- **(De provincie was in het rollenspel niet vertegenwoordigd.)**
- De **drinkwaterwinning** wordt wel beschermd en is bereid om samen op te trekken met de levensmiddelenindustrie. Ze willen graag schoon water leveren.
- De **energiebedrijven** willen bodemenergie inzetten als duurzame energievorm. Er zijn open en gesloten WKO's en geothermie (mijnbouwwet). Ze zijn de grootste 'rondpomper' van grondwater. Hun stelling: de techniek van bodemenergie is veilig, maar risico hoort erbij. Een "nulregime" hanteren is niet realistisch.

Daar waren de andere partijen het mee eens. Het idee van de "optimale gebruiker" aan de knoppen viel wel in goede aarde, mits provincie en gemeente de regie houden, zodat belangen goed afgewogen kunnen worden. De gemeente kijkt nu ook al naar toekomstige functies. Idee is om nul-risico zones aan te wijzen en in andere gebieden ruimte te creëren voor diverse functies. Dat reserveren kan in het horizontale en verticale vlak. De partijen waren het eens dat er zo ruimte genoeg is.

Knelpunten: eventuele nieuwe verontreinigingen (illegale stort, antibiotica veeteelt), Evt schaliegas en opslag kernafval zijn verder niet besproken, maar daar is vanuit de partijen wel aandacht voor! Wat mist is een trekker.

Kansen: 4D plannen voor grondwater in beheersgebieden zijn nodig. De KRW gebiedsdossiers bieden aanknopingspunten, door uit te breiden met bedrijven. Dat gebeurt in Brabant ook met de "feitendossiers".

Conclusies: er zijn mogelijkheden. In Brabant speelt veel maar er is ook ruimte (4D) en als partijen elkaar actief opzoeken kom je eruit. Wat daar voor nodig is, is kennis: inzetten voor het gezamenlijk belang. Het tonen van initiatief om kwaliteit te verbeteren en grondwater te beheren. Vertrouwen, langdurig samenwerken en laten zien dat je elkaar kunt vertrouwen. En afspraken maken: adaptief beheren en afspreken wat er gebeurt wanneer een bepaalde drempel wordt overschreden. En de partijen moeten zich dan ook aan de consequentie houden, ook

als dat betekent dat een activiteit gestopt moet worden. Het begint samen: met transparantie en een open discussie.

Aan de slag met een omgevingsvisie

Martin van Gelderen (IenM), Margit Koesoemo Joedo (IenM), Maartje van Meeteren (Royal HaskoningDHV)

In deze sessie kregen de deelnemers eerst een inleiding over de relatie omgevingswet, bodem en omgevingsvisie van Martin van Gelderen (Min. IenM). Daarna vertelde Margit Koesoemo Joedo (Min IenM) over de stand van zaken met betrekking tot:

1. De invoering van de omgevingswet en de 6 kerninstrumenten, waarvan de omgevingsvisie er één is;
 2. De belangrijkste stappen die nodig zijn om tot een omgevingsvisie te komen (zie presentatie Margit);
 3. De belangrijkste aanbevelingen die uit de pilots omgevingsvisie zijn gekomen (zie presentatie Margit en <http://www.omgevingswetportaal.nl/praktijk/pilots-vooruitlopend-op-de-omgevingswet/pilots-omgevingsvisie>);
- De belangrijkste hobbel die genomen moet worden is de cultuuromslag: Van nee tenzij, naar ja mits. Vragen uit het publiek waren o.a. 1. Is er een structuur voor participatie? Antwoord: Nee, we gaan uit van een goede overheid, die dit goed organiseert. 2. Is er een volgorde van vaststellen van een visie tussen provincie, gemeente en rijk? Antwoorde Nee, geen volgorde, wel handig om af te stemmen.

Vervolgens gingen de deelnemers zelf aan de slag om voor drie onvermijdelijke ruimtelijk opgaven voor 2040 (bron Platform31) na te denken, wat de ondergrond kan bijdragen en wat er dan in een omgevingsvisie zou moeten komen te staan.

Bijvoorbeeld de opgave 'Meer ruimte voor water als kwaliteitsimpuls' om hittestress, bodemdaling, verdroging tegen te gaan en waterberging te vergroten. Als bijdragen van de ondergrond hieraan werden genoemd: kaart met informatie: waar kan water worden geborgen (natuurlijk / bassin) en kaart met informatie: waar kan (hemel)water goed infiltreren. Suggesties voor een gemeentelijk omgevingsvisie waren: een x aantal graden verminderen hittestress ten opzichte van huidig stressniveau. In bepaalde gebieden een x afstand tot openbaar groen of een minimaal oppervlak nieuw oppervlaktewater.

De bijbehorende presentatie is te vinden op www.platformbodembeheer.nl onder [archief](#).

Concurrentie tussen functies in de ondergrond: kiezen of toch samen?

Astrid Slegers (UP) en Marco Vergeer (Royal HaskoningDHV)

De nieuwe beleidsontwikkelingen in het kader van de Omgevingswet en de Structuurvisie Ondergrond bieden meer ruimte voor het maken van gebiedsspecifieke afwegingen. In deze sessie is gewerkt aan een casus waarin belangen ten aanzien van drinkwater en aardwarmte speelden binnen één gebied. En dat in een situatie waarin het bedrijfsleven aangeeft dat de winning van aardwarmte cruciaal is voor het voortzetten van de bedrijfsvoering.

Vanuit verschillende rollen is in de sessie ervaren hoe met deze casus en de ruimte voor gebiedsafwegingen kan worden omgegaan.

Het bleek een leerzame oefening, waarbij de belangrijkste constatering was:

- Alle partijen zijn vóór de langdurige beschikbaarheid van grondwater voor drinkwaterbereiding en vóór de benutting van warmtebronnen in de diepe ondergrond. Het wordt lastig als deze functies zich, door omstandigheden, in hetzelfde gebied manifesteren. De deelnemers vonden unaniem dat er een gebiedsproces op gang moest komen, om deze afweging goed te kunnen maken.
- In de gebiedsafweging is het belangrijk om te komen tot een integrale afweging. Welke functies wil je bovengronds, hoe functioneert het bodem- en watersysteem en hoe reageert de ondergrond op de voorgenomen functies? Kun je wellicht wat schuiven met bovengrondse of ondergrondse functies? En als meerdere functies in elkaars nabijheid worden uitgevoerd, dan is het belangrijk om te weten wat de effecten en de risico's van de functies zijn (voor het bodem- en watersysteem en voor elkaar). Het delen van kennis en data tussen partijen in een gebied en komen tot een gezamenlijke data-interpretatie is belangrijk.
- In de sessie kwam het huidige stelsel van grondwaterbescherming aan de orde. Zou je dat moeten herzien, op basis van de huidige stand van de techniek en de toenemende ervaring met functies in de diepe ondergrond? Als voorbeeld werd de boringsvrije zone genoemd. Geconstateerd werd dat steeds meer ervaring wordt opgedaan met diepe boringen voor geothermie en dat deze boringen worden uitgevoerd onder strenge veiligheidsvoorschriften en toezicht. Zou je in de loop van de tijd kunnen

overgaan van een 'nee, tenzij'- (geen diepe boringen, tenzij daar toestemming voor komt) naar een 'ja, mits'-beleid (diepe boringen zijn toegestaan, mits aan bepaalde voorwaarden worden voldaan)?

- Iedereen was het erover eens dat de provincie in deze casus de eerst aangewezen partij is om het gebiedsproces te regisseren. De provincie zal dat zorgvuldig moeten doen in het besef dat ze zelf meerdere belangen heeft (drinkwater, duurzame energie, economisch belang).
- De nieuwe beleidsontwikkelingen lijken meer ruimte te gaan bieden voor dit type regionale afwegingen en bieden behulpzame instrumenten. Daarbij kwam wel de vraag naar voren hoe dit in de praktijk uitpakt. Want wie behartigt de nationale belangen of de belangen voor de lange termijn? Als voorbeeld van dat laatste werd genoemd dat een opportunistisch regionaal bestuur/consortium een 'gokje' neemt met geothermie en dat na een calamiteit het grondwater niet meer geschikt is voor de bereiding van drinkwater. Hoe neem je dat mee in je afwegingen?
- De aanwezigen vinden dat functies in diepere bodemlagen (zowel de grondwaterlaag als de diepe ondergrond) in de Omgevingsvisie een plek moeten krijgen om gebiedsafwegingen zoals deze, te kunnen faciliteren. Door het toenemend aantal initiatieven in diepe bodemlagen, de toenemende diversiteit van deze initiatieven en de lange termijnbelangen is daar een belangrijke reden voor.

Terugkoppeling

Dagvoorzitter Jos de Jong sluit de bijeenkomst kort af. Hij roept Gerd de Kruif naar voren. Gerd neemt afscheid van het convenant en gaat aan de slag met de Omgevingswet. Gerd geeft aan dat hij bodem en ondergrond heeft leren kennen als een mooi onderwerp met bevlogen mensen. Op een vraag van Jos antwoordt Gerd dat hij zijn ervaringen met het samenwerken tussen partijen, rijk en decentrale overheden wil meenemen naar zijn nieuwe functie. Die ervaring is ook van waarde voor de Omgevingswet.

Jos introduceert de trekker van het Uitvoeringsprogramma van het tweede convenant bodem en ondergrond: Corné Nijburg. Hij zal de komende periode aan de slag gaan. Corné komt uit de waterwereld, maar ziet deels dezelfde opgaven terug. Hij belooft om over 5 jaar, op een bijeenkomst van het Platform Bodembeheer, te evalueren wat het nieuwe convenant ons heeft gebracht. Met die afspraak sluit Jos de middag af en nodigde hij de deelnemers uit voor de door de provincie Zuid-Holland aangeboden borrel.

*Terugkoppeling:
 dagvoorzitter Jos de Jong (R) en Gerd de Kruif*

Corné Nijburg en Jos de Jong

Alle presentaties en verslag van het platform zijn te downloaden op www.platformbodembeheer.nl onder [archief](#).

Het kernteam Platform bodembeheer
www.platformbodembeheer.nl
platformbodembeheer@deltares.nl